

Albert Bartosiewicz

Derywacja rzeczowników od skrótowców we współczesnym języku rosyjskim : w aspekcie: podstawa słowotwórcza a wybór formantu

Studia Rossica Posnaniensia 2, 133-140

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALBERT BARTOSZEWICZ

Poznań

DERYWACJA RZECZOWNIKÓW OD SKRÓTOWCÓW
WE WSPÓŁCZESNYM JĘZYKU ROSYJSKIM
(w aspekcie: podstawa słowotwórcza a wybór formantu)

Na początku wieku dwudziestego obserwujemy w języku rosyjskim masowe powstawanie i rozpowszechnianie wyrazów odmiennych pod względem semantycznym i strukturalnym od dotychczasowych złożzeń i derywatów. Wyrazami tymi są skrótowce, które jako typ wyrazów ostatecznie uformowały się w epoce radzieckiej i nadal intensywnie wzbogacają słownictwo współczesnego języka rosyjskiego¹. A przecież wiadomo, że powstanie lub uaktywnienie stosunkowo licznej grupy wyrazów o jednakowej budowie (utworzonych w ten sam sposób) lub stanowiących pewną całość pod względem znaczeniowym ma swoje odbicie, a nawet powoduje odpowiednie zmiany w systemie językowym, szczególnie zaś w systemie leksykalnym i słowotwórczym. W związku z tym już samo zjawisko derywacji wyrazów od skrótowców — nowego typu podstaw słowotwórczych staje się godne uwagi². Będzie to interesujące tym bardziej, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że każdy morfem posiada określoną dystrybucję. W odniesieniu do afiksów słowotwórczych ma to znaczenie pierwszoplanowe, gdyż dystrybucja ich określa się znaczeniem, budową i właściwościami fonetycznymi podstawy słowotwórczej³.

¹ *Грамматика русского языка*, t. I, Москва 1960, s. 276; *Русский язык и советское общество. Словообразование современного русского литературного языка*, Москва 1968, s. 94.

² W dotychczasowych licznych pracach na temat skrótowców (wykaz bogatej literatury podają P. И. Могилевский, Л. И. Ройзензон, *Письмо в редакцию. Развитие грамматики и лексики современного русского языка*, Москва 1964) zagadnienia derywacji wyrazów od skrótowców nie znajdowały się zazwyczaj w zasięgu głębszych zainteresowań badaczy współczesnego języka rosyjskiego. Należy jednak zaznaczyć, że na interesujący nas temat poczyniono szereg istotnych uwag w monografii *Русский язык и советское общество*, op. cit., oraz że o wiele wcześniej ukazał się artykuł И. Т. Яценко, *Новообразования советской эпохи с аббревиатурной производящей основой*. Наук. зап. Черкаського держ. пед. ин-ту, 1958, t. II, który posiada wartość jedynie co do zebranego materiału.

³ Пор. Н. М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию*, Москва 1968, s. 126 - 128; Г. Глиссон, *Введение в дескриптивную лингвистику*, Москва 1959, s. 150.

W niniejszym artykule obserwacje nasze nad systemem słowotwórczym współczesnego języka rosyjskiego ograniczymy tylko do rzeczowników motywowanych skrótowcami, ponieważ od skrótowców derywujemy rzeczowniki najczęściej w porównaniu z innymi częściami mowy i stanowią one, jak wiadomo, najbardziej liczną i aktywnie wzbogacającą się klasę wyrazów słownictwa rosyjskiego.

Od skrótowców (niezależnie od ich typu) na wzór derywatów od innych rzeczowników tychże kategorii znaczeniowych w języku rosyjskim powstało wiele nazw osobowych, przedmiotowych i abstrakcyjnych. Jednak przy derywacji ich, szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach, od razu dają się zauważyć dwie właściwości. Po pierwsze, tylko nieliczne formanty wступują w proces derywacyjny ze skrótowcami. Po drugie, od skrótowców urabiamy przede wszystkim nazwy osób rodzaju męskiego. Zebrany i zbadany przez nas materiał językowy⁴ potwierdza te założenia i pozwala nawet wyciągnąć dalsze wnioski, dotyczące opisu i funkcjonowania współczesnego rzeczownikowego systemu słowotwórczego w języku rosyjskim.

Skrótowce oznaczają, jak wiadomo, przede wszystkim społeczne organizacje, instytucje, przedsiębiorstwa, związki itd.⁵ A w związku z potrzebą społeczną nazywania członków kolektywu danych organizacji, instytucji, związków itd. skrótowce już siłą rzeczy stały się bazą derywacyjną dla nowych wyrazów. Jednak wyrazy te (w większości wypadków są one nazwami osobowymi) zostały urobione od skrótowców za pomocą tylko wybranych formantów.

I. Najczęściej i najchętniej wykorzystujemy *-овец (-евец)*, który jako samodzielny formant słowotwórczy genetycznie pochodny od *-ец* ostatecznie uformował się w epoce radzieckiej⁶. Derywatów na *-овец (-евец)* motywowanych skrótowcami jest najwięcej. Należą do nich:

a) Motywowane skrótowcami literowymi: *амовец, вировец, втэковец, втузовец, вузовец, досаафовец, жактовец, жековец, зиловец, иттэровец, миштовец, мхатовец, нотовец, оасовец, ооновец, орсовец, орудовец, петэровец, рапповец, сеатовец, тассовец, чоновец, эмтэсовец, эртэсовец, эсэсовец.*

⁴ Nasze obserwacje zostały oparte na materiale zaczerpniętym ze słowników współczesnego języka rosyjskiego (*Словарь русского языка*, в 4-х томах, Москва 1957 - 1961 oraz *Словарь современного русского литературного языка*, в 17-ти томах, Москва 1950 - 1965) i z Kartoteki Współczesnego Języka Rosyjskiego Instytutu Językoznawstwa Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie oraz wykorzystano niektóre przykłady z monografii *Русский язык и советское общество*, op. cit.

⁵ Por. uwagę we wступie do słownika skrótowców, że „наибольший удельный вес в Словаре занимают названия учреждений, предприятий, организаций и т.п.” (*Словарь сокращений русского языка*, Москва 1963, s. 7).

⁶ Г. Зенков, *О закономерностях суффиксального образования имен существительных в современном русском языке (на материале новообразований советской эпохи)*. Канд. дисс., Москва 1953, s. 82.

b) Motywowane skrótowcami sylabowymi: *автоприборовец, горисполкомовец, горкомовец, гослитиздатовец, госфондовец, группокомовец, детдомовец, донбасовец, жилстроевец, завкомовец, комбедовец, коммунхозовец, комсодовец, коопторговец, ленфильмовец, леспромхозовец, лесхозовец, литкружковец, медсанбатовец, месткомовец, мосфильмовец, наркомпросовец, обкомовец, облторговец, педвузовец, рабфаковец, райкомовец, совнархозовец, уралмашевец, учхозовец*. Przy tej grupie derywatów należy jeszcze zaznaczyć, że w latach dwudziestych od skrótowców *колхоз* i *совхоз* były w użyciu nazwy osobowe na *-овец* (*колхозовец, совхозовец*) obok obecnie powszechnie przyjętych derywatów *колхозник* i *совхозник*⁷. Wyrazy *колхозовец* i *совхозовец* nie utrzymały się w języku literackim, gdyż w latach dwudziestych typ słowotwórczy⁸ nazw osobowych na *-овец* (*-евец*) dopiero kształtował się (por. derywaty *лесхозовец, совнархозовец* itp., które powstały trochę później) i nie należał jeszcze do tak produktywnych typów słowotwórczych, jak formacje nazw osobowych na *-(н)ик*.

c) Motywowane skrótowcami kombinowanymi: *гороновец, днепрогэсовец, райзовец, райфовец, сельповец, трамовец*.

Jak widać z przytoczonych przykładów, obecnie omawiany typ słowotwórczy jest bardzo produktywny. Powstawaniu derywatów na *-овец* (*-евец*) od skrótowców sprzyjają czynniki społeczne oraz stale rosnąca produktywność literowców w ostatnich dziesięcioleciach⁹. Jest to również uwarunkowane samą dystrybucją formantu *-овец* (*-евец*): jest on zdolny do łączenia się z fundującymi skrótowcami różnego typu (literowymi, sylabowymi i kombinowanymi), a ponadto w wyniku procesu derywacyjnego na styku morfemów nie powstają grupy głoskowe obce morfonologicznemu systemowi języka rosyjskiego.

Dla derywatów omawianej struktury jest wreszcie znamienne, że znajdują się one w regularnej relacji (принудительной связи) z nazwami konkretnymi i przymiotnikami na *-овский* (*-евский*), np.

II. Następną, znacznie mniej liczną, grupę stanowią nazwy osobowe urobione od skrótowców za pomocą formantu *-ец*.

a) Motywowane skrótowcami literowymi: *уфлиец*.

⁷ O rozpowszechnieniu w języku derywatów *колхозовец* i *совхозовец* por. *Русский язык и советское общество*, op. cit., s. 44.

⁸ Typ słowotwórczy jest to schemat tworzenia nowych wyrazów (np. *МХАТ*: *мхатовец* — *ТАСС*: *массовец*, stąd *ООН*: *ооновец*) jednej kategorii znaczeniowej (np. nazw osób) za pomocą tegoż formantu (np. *-овец* od wspólnych pod względem leksykalno-gramatycznym podstaw słowotwórczych (np. nazw konkretnych będących skrótowcami).

⁹ *Русский язык и советское общество*, op. cit., s. 94, 96.

b) Motywowane skrótowcami sylabowymi: *автозаводец, губсовнархозец, женотделец, комсомолец, комсофлотец, наркомфинец, осназец, партиколец, политотделец, пролеткультец, рабочкомец, уралмашец, фабкомец* oraz wuryazy *колхозец* i *совхозец*, które obecnie wyszły z użycia, ale były stosunkowo szeroko rozpowszechnione w mowie potocznej w pierwszym dziesięcioleciu epoki radzieckiej¹⁰.

c) Motywowane skrótowcami kombinowanymi: *имлицец, шкидец*.

Według słowników języka rosyjskiego i danych Kartoteki Współczesnego Rosyjskiego Języka Literackiego AN ZSRR w Leningradzie derywaty te powstały w latach dwudziestych i trzydziestych epoki radzieckiej, tzn. w czasie, w którym dopiero kształtował się i powoli rozpowszechniał się typ słowotwórczy nazw osobowych z formantem *-овец (-евец)*. Nietrudno też zauważyć, że większość derywatów omawianej struktury została urobiona od skrótowców sylabowych i mają one lub potencjalnie mogą mieć równoległe nazwy osobowe na *-овец (-евец)*, np.: *завкомец* i *завкомовец, уралмашец* i *уралмашевец, ифлицец* i możliwe *ифлиевец*. To ostatnie zjawisko świadczy raczej o wyparciu derywatów na *-ец* motywowanych skrótowcami przez typ słowotwórczy nazw osobowych na *-овец (-евец)*, który obecnie jest bardziej produktywny, stabilny i wyspecjalizowany w derywacji nazw osobowych od skrótowców różnego typu.

III. W niektórych wypadkach przy derywacji nazw osobowych od skrótowców był wykorzystywany formant *-ист*, za pomocą którego tworzymy, jak wiadomo, bardzo często rzeczowniki osobowe od nazw własnych (*марксист*), konkretnych (*тракторист*) i umysłowych (*джазист*) nie będących skrótowcami. Tę nieliczną grupę stanowią derywaty motywowane skrótowcami literowymi: *чекист, чекист* i kombinowanymi: *автомашинист, автогрейдерист, генпланист, генштабист, заготзернист, профактивист* i *самбист*. Powstały one przeważnie w pierwszych dziesięcioleciach epoki radzieckiej i zostały utworzone, w większości wypadków, na wzór derywatów na *-ист* z obcymi z pochodzenia podstawami słowotwórczymi (np. *план : планист* i analogicznie *генплан : генпланист*).

A więc można sądzić, że omawiany typ słowotwórczy nie odgrywa większej roli przy derywacji rzeczowników od skrótowców, derywaty te obecnie ograniczają się jedynie do sfery realizacji typu *генплан : генпланист*. Natomiast realizacja typu *чека : чекист* (istnienie jej było uwarunkowane stosunkowo słabą jeszcze produktywnością typu słowotwórczego nazw osobowych na *-овец (-евец)* na początku wieku dwudziestego) została wyparta przez regularną relację typu *ТАСС : массовец*, gdyż nie odnotowaliśmy ani jednego derywatu typu *чекист* powstałego po latach trzydziestych, chociaż na ten okres przypada intensywny wzrost produktywności skrótowców literowych.

¹⁰ Ibidem, s. 44.

IV. Istnieje również mała grupka wyrazów nazw osobowych utworzonych od skrótowców za pomocą formantu *-щик (-чик)*. Należą do niej derywaty:

a) Motywowane skrótowcami sylabowymi: *агитпропищик, зубкомищик, завкомищик, исполкомищик, компродчик, комсодчик*.

b) Motywowane skrótowcami kombinowanymi: *зуботдельщик, орготдельщик, сельсоветчик, политпросветчик*.

Wyrazy te były używane już w latach dwudziestych i trzydziestych wieku dwudziestego, przy czym powstały one najpierw w sferze mowy potocznej, a później rozprzestrzeniły się na inne odmiany języka rosyjskiego włącznie z literacką, pisaną, nadal zachowując, w pewnym stopniu, swoje dawne zabarwienie stylistyczne¹¹.

W świetle przytoczonych tu uwag i danych językowych można stwierdzić, że obecnie i ten typ słowotwórczy stracił swą produktywność w obrębie derywacji rzeczowników od skrótowców. Głównym czynnikiem tego było ukształtowanie się, wyspecjalizowanie i stały wzrost produktywności typu słowotwórczego nazw osobowych z formantem *-овец (-евец)*. Przekonuje nas o tym: a) brak derywatów typu *исполкомищик* powstałych po latach trzydziestych, b) masowe pojawienie się wyrazów typu *вузовец, райкомовец* w tymże okresie, c) istnienie derywatów na *щик (-чик)* obok jednoznacznych, ale później powstałych na *-овец (-евец)*, np. *завкомищик* i *завкомовец, комсодчик* i *комсодовец*). Oprócz tego derywacja nazw osobowych typu *комсодчик* została ograniczona przyczynami stylistycznymi i tendencją do specjalizacji typu słowotwórczego z formantem *-щик (-чик)* na określanie nazw osób według wykonywanych czynności (np. *вальцовщик*) i przedmiotów (np. *экскаваторщик*)¹².

Na tym kończy się faktycznie przegląd typów słowotwórczych rzeczowników osobowych rodzaju męskiego motywowanych skrótowcami¹³. Oprócz nazw osobowych rodzaju męskiego od skrótowców mogą być utworzone bezpośrednio także rzeczowniki osobowe rodzaju żeńskiego. Tu jednak od razu należy stwierdzić, że powstają one bardzo rzadko, ponieważ większość nazw osobowych rodzaju żeńskiego urabiamy, jak wiadomo, od rzeczowników osobowych rodzaju męskiego za pomocą formantów, na które wymieniamy sufiksy tworzące nazwy osób rodzaju męskiego, np. *комсомолец : комсомолка, вузовец :*

¹¹ Ibidem, s. 124, 237.

¹² Ibidem, s. 129 - 130.

¹³ Co prawda istnieją jeszcze pojedyncze nazwy osobowe z innymi formantami (np. *комсомольчанин, комсомоленок, нэлч*), ale powstały one stosunkowo wcześniej, są stylistycznie nacechowane i nieuwzględnienie ich nie zmienia faktycznego stanu derywacji rzeczowników od skrótowców. Natomiast wyrazy typu *колхозник, совхозник* nie wchodziły w zakres naszych obserwacji, ponieważ zostały utworzone od przymiotnikowych podstaw słowotwórczych (por. A. Bartoszewicz, *Суффиксальное словообразование существительных в русском языке новейшей эпохи (на материале новообразований после 1940 года)*, Poznań 1970, s. 26.

: *вузовка, колхозник : колхозница. политпросветчик : политпросветчица* itd. W dodatku derywację ich ograniczają jeszcze inne czynniki. Pierwszym takim czynnikiem jest istniejąca obecnie we współczesnym języku rosyjskim tendencja do nazywania zawodów kobiecych wyrazami rodzaju męskiego¹⁴. Po drugie, nazwy osobowe rodzaju żeńskiego powstają wtedy, kiedy dane zawody są wyłącznie kobiece (np. *телеграфистка, косметичка* lub czynności kobiet w danej dziedzinie w dużym stopniu różnią się od czynności mężczyzn (np. *гимнастка*)¹⁵. Biorąc pod uwagę oddziaływanie tych wszystkich czynników wewnętrznojęzykowych i zewnętrznych (społecznych), staje się zrozumiałe, dlaczego tak mało jest nazw osobowych rodzaju żeńskiego motywowanych skrótowcami. Odnotowaliśmy tylko 11 wyrazów. Wśród nich 6 stylistycznie neutralnych, urobionych za pomocą formantu *-ка* — *далькорка, женкорка, нацменка, рабкорка, селькорка, юннатка*)¹⁶ oraz 5 stylistycznie nacechowanych — *завхозиха, наркомша, нацмениша, парторгша, фэээуха (ФЗУ+уха)*, utworzone według typów słowotwórczych obecnie prawie nieproduktywnych. Należy jeszcze zauważyć, że przytoczone tutaj nazwy osobowe rodzaju żeńskiego powstały w latach dwudziestych i trzydziestych naszego wieku.

W przeciwieństwie do rzeczowników osobowych inne nazwy motywowane skrótowcami stanowią znikomą grupę.

Obecnie niemal wcale nie urabiamy nazw przedmiotowych od skrótowców. Odnaleźliśmy tylko 3 wyrazy (*газик* 'samochód GAZ⁸, *эмка* 'samochód M', *эска* 'mina ES'), które rozpowszechnione były już w latach czterdziestych i zachowują cechy właściwe mowie potocznej.

Nazwy abstrakcyjne zaś tworzą grupę trochę bardziej liczną i różnorodną pod względem semantycznym. Należy do niej kilka derywatów na *-изм* (*главкизм, лэфизм, укапизм*), *-ство* (*селькорство, эсдечество, эсерство*) i z formantem *-ия* (*комсомолия, селькория, рабкория*). Powstały one przeważnie na początku wieku dwudziestego i szeroko rozpowszechniły się w pierwszym dziesięcioleciu epoki radzieckiej. Część z nich przeszła już ze słownictwa aktywnego do biernego (np. *эсерство, эсдечество, лэфизм*), a niektóre cechują mowę potoczną (np. *селькория, комсомолия*). Nasuwa się stąd wniosek, że obecnie od skrótowców nie tworzy się prawie zupełnie również nazw abstrakcyjnych, które wzbogacałyby słownictwo języka literackiego.

Z powyższych obserwacji i danych językowych wynika, że obecnie od skrótowców derywujemy tylko nazwy osobowe za pomocą jednego formantu *-овец (-евец)*. Uwarunkowane to jest znaczeniem skrótowców (przede wszyst-

¹⁴ *Русский язык и советское общество*, op. cit., s. 197 i nast. Por. również pojawienie się wyrazów *женкор, женорг, домхозы* na określenie zawodu kobiet.

¹⁵ А. Дементьев, *О женских соответствиях к мужским в наименованиях действующих лиц*. Русский язык в школе 1954, 6, s. 13.

¹⁶ Wyrazy te zostały utworzone według najbardziej produktywnego obecnie typu słowotwórczego nazw kobiet (por. A. Bartoszewicz, op. cit., s. 36).

kim powstają teraz masowo skrótowce nie oznaczające osób), właściwościami słowotwórczymi formantu *-овец (-евец)* i czynnikami społecznymi. Innymi słowy: jeżeli od rzeczownika o strukturze skrótowca chcemy utworzyć nowy wyraz, to urabiamy wtedy nazwę osobową za pomocą formantu *-овец (-евец)*, czyli już sama struktura i znaczenie podstawy słowotwórczej sugeruje wybór najbardziej odpowiedniego dla niej formantu.

Fakt derywacji tylko nazw osobowych na *-овец (-евец)* od skrótowców jest także jeszcze jednym przejawem głównych tendencji rozwojowych współczesnego rosyjskiego systemu słowotwórczego, a mianowicie: wzrostu aglutynacyjności, ogólnej koncentracji typów słowotwórczych oraz wzrostu regularności, produktywności i specjalizacji niektórych elementów derywacyjnych.

АЛЬБЕРТ БАРТОШЕВИЧ

ДЕРИВАЦИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ОТ АББРЕВИАТУР В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Появление и распространение большого количества аббревиатур в современном русском языке расширило базу производящих основ и их словообразовательных возможностей при выборе формантов. Однако, как нам кажется, процесс образования новых слов детерминируется всегда дистрибуцией формантов, значением, структурой и фонетическим обликом производящих основ и часто социальными факторами. Наблюдения над словопроизводством существительных от аббревиатур вполне подтверждают это предположение. Языковые данные показывают, что если ещё в 20 - 30-тых годах от аббревиатур могли образовываться новые имена существительные с разными значениями (имена предметные, личные и отвлечённые) с помощью разных формантов (*-ец, -овец, -щик, -ка, -ша, -изм, -ство, -ист, -ия*), то теперь в связи с оформлением нового словообразовательного типа личных существительных на *-овец (-евец)* от них образуются только личные имена посредством форманта *-овец (-евец)*. Это обусловлено значением и структурой аббревиатур, словообразовательной особенностью форманта *-овец (-евец)* и социальными факторами.

Такой характер деривации существительных от аббревиатур соответствует основным тенденциям развития словообразовательной системы современного русского литературного языка, к которым относятся: рост агглютинации, общая концентрация словообразовательных типов, рост регулярности, продуктивности и специализации некоторых словообразующих элементов.

DERIVATION OF NOUNS FROM SHORT NAMES IN PRESENT DAY RUSSIAN In the aspect of word formation and choice of formant

by

ALBERT BARTOSZEWICZ

Summary

Mass scale formation and usage of short names in present day Russian have been reflected in the derivational system of the language. New words are formed from short names which have become a new type of roots.

The article aims at proving the thesis that the process of derivation itself and its activity are implied by the distribution of the formant, the meaning, the structure and phonetic properties of the root and social factors. Our assumption is supported by observations of nouns derived from short nouns. Linguistic data show that while in the twenties and thirties of this century derivatives of different kinds, i.e. personal names, common nouns and abstract nouns, were formed from short nouns with the use of various formants (-ec, -owiec, -ist, -ka, -izm, -stwo, -ija) nowadays only personal names are formed from short names with the use of one formant -owiec/ -ewiec). This is conditioned by the meaning of the short names, the derivational properties of the formant -owiec, and social factors. This is also a manifestation of general tendencies in the development of the present day Russian derivational system i.e. of a growing tendency towards agglutination, a general concentration of derivational types and a growth in regularity, productivity and specialisation of some derivational elements.